

Oporočna sposobnost

TATJANA MARKELJ, odvetnica

ODVETNIŠKA DRUŽBA TATJANA MARKELJ, o.p.-d.o.o.

Ljubljanska cesta 64

1230 Domžale

Oporoka je enostranski, strogo osebni pravni posel, s katerim oporočitelj razpolaga s svojim premoženjem v primeru smrti. Gre za izjavo, ki jo lahko kadar koli spremeni ali prekliče, bistveno pa je, da je podana v eni izmed zakonsko predpisanih oblik, kar je pogoj za njeno veljavnost. Zakon o dedovanju ne vsebuje definicije pojma oporoka, določa le, da oporoko lahko napravi vsak, ki je sposoben za razsojanje in je dopolnil petnajst let starosti (Oporočna sposobnost, 59. čl. Zakona o dedovanju). Oporoka je enostranska listina, kar pomeni, da zavezuje samo oporočitelja, ki lahko kadar koli sestavi novo oporoko, učinkovati pa začne šele s trenutkom oporočiteljeve smrti. Ker v času življenja oporočitelja oporoka nima učinka, lahko oporočitelj kljub obstoju oporoke prosto razpolaga s svojim premoženjem.

Pri sami oporoki pa je pomembno, da gre za strogo osebni pravni posel, kjer ni mogoče zastopanje, zaradi česar tudi ne more nekdo tretji, na primer na podlagi pooblastila, oporočitelju določiti dediča. Omeniti je potrebno, da je pomembno tudi dejstvo, da gre za strogo formalni pravni posel, kar pomeni, da je oporoka veljavna le, če je sestavljena v eni izmed oblik, ki jih predvideva zakon. Za veljavnost oporoke veljajo splošni pogoji, ki veljajo za pravne posle, saj je tudi oporoka pravni posel, čeprav enostranski. Poleg splošnih pogojev pa je za veljavnost oporoke potrebno upoštevati še specialni predpis, to je Zakon o dedovanju, ki, kar zadeva oporoko kot enostranski pravni posel, ureja predvsem oporočno sposobnost, oporočiteljevo voljo, napake volje ter zahteve po obličnosti.

Eden od pogojev za veljavnost oporoke je tako imenovana oporočna sposobnost, to je sposobnost oporoko pravno veljavno sestaviti, spremeniti in preklicati. Oporočna sposobna je oseba, ki je sposobna za razsojanje in je dopolnila petnajst let starosti.

Ob tem velja omeniti, da je zahtevnost kriterijev, ki zadovoljujejo standard oporočne sposobnosti, nižja kot pri poslovni sposobnosti. Sodna praksa šteje, da je testiranje manj zahteven posel kot sklepanje nekaterih pogodb (Predpisi o dedovanju z uvodnimi pojasnili Karla Zupančiča, Šesta dopolnjena izdaja, 1999, Odl. VS Slov., P 1239/67, 14. 11. 1969, Pravniki 1970/4–6, civ. odločbe, str. 61–62.), saj gre vendarle za razpolaganje s premoženjem, ki začne učinkovati šele s trenutkom oporočiteljeve smrti. To predvsem pomeni, da če je bila zapustniku odvzeta poslovna sposobnost, avtomatično še ne pomeni, da je oporočitelj oporočno nesposoben. Pomembno je zlasti, ali je bil

v trenutku, ko je sestavil oporoko, sposoben razumeti pomen svojega dejanja z vsemi njegovimi učinki in posledicami in oblikovati svojo voljo.

Da so že omenjeni kriteriji pri oporočni sposobnosti ožji kot pri poslovni sposobnosti, dokazuje starostna meja, pri kateri je oporočitelju že dovoljeno pravno veljavno sestaviti oporoko, tako kot je ta ista starostna meja določena kot dovoljena za opravljanje še nekaterih drugih pravnih ravnanj (tako na primer na podlagi 409. člena Zakona o pravnem postopku, v postopku v zakonskih sporih ter sporih iz razmerij med starši in otroki, lahko otrok, ki je star 15 let in je sposoben razumeti pomen in pravne posledice svojih dejanj, kot stranka v postopku samostojno opravlja procesna dejanja). Pomembna je torej predvsem oporočiteljeva volja, torej vprašanje, ali jo je sposoben oblikovati in posledično tudi izraziti ter seveda ob tem razumeti njen pomen ter posledice odločitve, ki je rezultat oblikovanja volje. To velja tako za sestavo, spremembo kot tudi preklic oporoke. Tako bo na primer veljavna oporoka, ki jo je oporočitelj sestavil v času, ko je bil popolnoma oporočno sposoben (torej sposoben razsojanja, kot se zahteva za sestavo oporoke), kasneje, ko pa je oporoko preklical, pa ni bil več oporočno sposoben, kar pomeni, da preklic oporoke ni veljaven, je pa veljavna oporoka, ki jo je sestavil v času, ko je bil oporočno sposoben.

Lahko pa se zgodi, da je oporočitelj sposoben za razsojanje, torej oporočno sposoben, pa njegova volja ni prava in resnična (gre za napake volje). Oporoka je neveljavna, če je bil oporočitelj z grožnjo ali s silo prisiljen, da jo je napravil, če se je odločil, da jo napravi zaradi zvižaje ali zaradi tega, ker je bil v zmoti (60. čl. Zakona o dedovanju). Vendar pa se pri oporoki, nasprotno kot na primer pri pogodbah, zapustnikova volja »podredi« zapustnikovi izjavi (Predpisi o dedovanju z uvodnimi pojasnili Karla Zupančiča, Šesta dopolnjena izdaja, 1999, Prim. Soergel-Siebert, Bürgerliches Gesetzbuch, VI, Erbrecht, 1976, str. 293). Sila in grožnja, zmota in zvižaja pomenijo napako volje, če so te okoliščine odločilne za to, da je zapustnik napravil oporoko, ali da je napravil oporoko določene vsebine (kavzalnost, Predpisi o dedovanju z uvodnimi pojasnili Karla Zupančiča, Šesta dopolnjena izdaja, 1999, Prim. Soergel-Siebert, o.c., 1976, str. 293).

Oporočna sposobnost se domneva – enako kot širše poimenovana poslovna sposobnost. Zato mora nasprotno dokazati tisti, ki zatrjuje oporočiteljevo oporočno nesposobnost (Sodba Vrhovnega sodišča Republike Slovenije: II Ips 8/2004). Dokazovanje

dejstva, da zapustnik v času sestave oporoke ni bil sposoben za razsojanje, je sicer res težavno, saj osebe ni mogoče pregledati. Vendar je njegovo duševno stanje mogoče ugotoviti na podlagi posrednih dokazov (zdravstvena dokumentacija, izpovedi prič, ki so bile v stiku z zapustnikom). Zato ni utemeljenih razlogov za zniževanje dokaznega standarda, ki je potreben za meritorno odločanje (Odločba Višjega sodišča RS: VSL sodba II Cp 248/2013). V konkretnem primeru sta tožnika z oblikovalnim zahtevkom želela doseči neveljavnost pravnega posla (oporoke). Utemeljevala sta ga z odsotnostjo zapustničine sposobnosti za razsojanje v času sestave oporoke. Trditveno in dokazno breme o dejstvu, ki je podlaga za preoblikovanje tega pravnega razmerja, je bilo na njuni strani, kajti zatrjevala sta izjemo od običajnih sposobnosti odrasle osebe, ki je praviloma sposobna razsojati. Gre za materialno dokazno breme, ki je na tožeči stranki. Sodišče je ob tem izrazilo stališče, da je dokazovanje duševnega stanja pokojne osebe res zahtevno in terja specifičen pristop, ker osebe ni mogoče pregledati; nikakor pa ni mogoče pritrčiti pritožbi, da ga ni mogoče dokazati tako, da je izključen vsak razumen dvom. Opreti se je treba na posredne dokaze – zdravstveno dokumentacijo in izpovedi prič, ki so zapustnika poznale, z njim v kritičnem času kontaktirale, in druge razpoložljive dokaze, s katerimi je mogoče osvetliti zapustnikovo duševno stanje. Iz dejanskih ugotovitev o nihanju zapustničinega duševnega stanja je razvidno, da je bolj kot dokazna strogost, na katero se sklicuje pritožba, problematična dokazna stiska z vidika medicinske stroke, ker zdravstvene dokumentacije, ki bi izkazovala zapustničino duševno stanje na dan podpisa oporoke, ni. Ker je zapustničino duševno stanje nihalo (ni bilo stabilno, se je spreminjalo), ga je treba izkazati v točno določenem trenutku, in zdravstvena dokumentacija je najobjektivnejši dokaz o njem (Odločba Višjega sodišča RS: VSL sodba II Cp 248/2013). Vendar pa zdravstvena dokumentacija ni vedno na razpolago, da bi na njeni podlagi lahko sodišče presojalo o zahtevku, s katerim se zahteva ugotovitev neveljavnosti oporoke. Posledica pomanjkanja oporočne sposobnosti je po Zakonu o dedovanju (61. čl.) lažja stopnja neveljavnosti: spodbojnost oporoke. Oporoka ni neveljavna sama po sebi, neveljavnost je treba uveljavljati, zahtevati, da se oporoka razveljavi (Dedno pravo, Karel Zupančič, Viktorija Žnidaršič Skubic, Tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja, Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2009). Razveljavitev oporoke zaradi oporočiteljeve nesposobnosti

za razsojanje ali zaradi tega, ker oporočitelj še ni bil star petnajst let, in razveljavitev oporoke ali posameznih njenih določil zaradi grožnje ali sile, zvijače ali zmote, lahko zahteva samo tisti, ki ima pravni interes, in sicer v roku enega leta od dneva, ko je izvedel za vzrok neveljavnosti, vendar najdalj v desetih letih od razglasitve oporoke. Enoletni rok ne more začeti teči pred razglasitvijo oporoke. Proti nepošteni osebi se lahko zahteva razveljavitev oporoke dvajset let od njene razglasitve (61. čl. Zakona o dedovanju). Zahtevano lahko poda tisti, ki bi zaradi neveljavnosti oporoke prišel do kakšne koristi (da bi kaj dobil iz zapuščine ali bil rešen bremena). Dokazati mora, da je bil oporočitelj oporočno nesposoben (Dedno pravo, Karel Zupančič, Viktorija Žnidaršič Skubic, Tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja, Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2009).

Kadar se torej zahteva ugotovitev neveljavnosti oporoke in ni medicinskih izvidov iz obdobja, v katerem je bila oporoka sestavljena ali podpisana, se je treba opreti na druge dokaze, s katerimi se ugotavlja oporočiteljeva oporočna sposobnost. Glede na to, da se oporočna sposobnost domneva in je dokazno breme, da oporočitelj ni bil oporočno sposoben, na strani tistega, ki to zatrjuje, je po uveljavitvi Zakona o notariatu (ZN) pomembna vloga notarja, ki je pristojen za sestavljanje oporok v obliki notarskega zapisa. Pri zapisu take oporoke mora notar ne le paziti, da oporoka po obliki ustreza določbam ZN, ampak tudi, da je oporočitelj oporočno sposoben in da ni pod vplivom sile, grožnje ali zvijače, stranko pa mora tudi poučiti o pravnih posledicah nameravanega pravnega posla oziroma izjave volje. Notar, ki je po izobrazbi pravnik in običajno brez posebnega znanja psihiatrije in psihologije, pa je pri sestavi oporok v notarskem zapisu nemalokrat v zadregi, ko mora kot laik presoditi, ali je oseba oporočno sposobna in ali je njena izražena volja res prosta vseh napak. Takšno oceno še otežuje to, da so oporočitelji (testatorji) največkrat starejši ali hudo bolni ljudje, tik pred smrtjo. Naš zakon ne opredeljuje, niti s primeri, kdaj bi lahko šteli, da oseba ni več razsodna. Nesporno pa je, da so duševna stanja, ki povzročajo nesposobnost za razsojanje, duševna manjrazvitost, trenutne in kronične duševne bolezni, v starosti razne vrste demenc, motnje zavesti pri stanjih odvisnosti, zastrupitvi, epilepsiji in podobno. V praksi se najpogosteje zatrjuje, da je bil oporočitelj pod vplivom oporočnega dediča oziroma z njim povezanih oseb. Ameriška sodna praksa je izoblikovala stališče, da je bil oporočitelj pod nedovoljenim vplivom, če so njegove

misli podrejene drugemu, njegovo svobodno delovanje spodkopano, njegova volja prevladana z voljo drugega. Po definiciji oporočne sposobnosti, kot jo poznajo v ZDA, pa se šteje, da je oporočitelj oporočno sposoben, če ima dovolj duševnih zmožnosti, da razume naravo oporočnega akta, da se spomni lastnosti in stanja svoje lastnine, da se spomni, kdo so njegovi sorodniki, potomci, zakonec in starši ter tisti, ki jim z oporoko kaj namenja (Vloga notarja pri ugotavljanju sposobnosti testiranja, mag. Anita Dolinšek, Pravna praksa 2003, št. 30, str. 8/GV revije d.o.o., 4. 9. 2003). Glede na opisano vlogo je notarjevo dobro opravljeno delo lahko ključnega pomena pri izpodbijanju domnevane oporočne sposobnosti. Notar bi si lahko priskrbel mnenje strokovnjaka – psihiatra – o oporočiteljevi (ne)razsodnosti že pred zapisom oporoke in bi ga priložil notarskemu zapisu. V naši praksi se, drugače kot v ameriški, mnenja izvedencev ob zapisu oporoke običajno ne pridobivajo, razlog za to pa so najbrž stroški izvedenca. Marsikateri sodni postopek bi se lahko končal prej, če bi bil na primer kdo od svojcev ali oporočnih dedičev pripravljen pokriti stroške izvedenca že ob sestavi oporoke. Ob sestavi oporoke v obliki notarskega zapisa bi bilo zato smotno, da bi notar zapisal čim več dej-

stev, ki jih je opazil ob zapisu oporoke, tako dejstev, ki se nanašajo na osebo oporočitelja, kot drugih dejstev, ki so ga prepričala, da je oporočitelj oporočno sposoben, da razume in hoče napraviti ravno takšno oporoko, kot je zapisana (Vloga notarja pri ugotavljanju sposobnosti testiranja, mag. Anita Dolinšek, Pravna praksa 2003, št. 30, str. 8/GV revije d.o.o., 4. 9. 2003).

Iz povedanega je zaključiti, da je neveljavna oporoka tista oporoka, pri kateri oporočitelj v času njene sestave ni bil oporočno sposoben oziroma je šlo za napake volje, ali pa oporoka nima ustrezne zakonsko določene oblike, ki je, kot že zgoraj omenjeno, prav tako bistvena za veljavnost oporoke.

Pri tem pa je potrebno poudariti, da takšna oporoka (kjer oporočitelj ni bil oporočno sposoben, z napakami oziroma brez zakonsko določene obvezne oblike) postane neveljavna šele, ko je ugodeno zahtevi po takšni ugotovitvi. Oporoka torej postane neveljavna šele, ko jo osebe, ki jim je to dovoljeno, izpodbijajo. Takšno zahtevo so upravičene postaviti osebe, ki imajo pravni interes, da oporoka postane neveljavna (se razveljavi).

Viri:

1. Zakon o dedovanju, Ur.l. SRS, št. 15/1976, spremembe: Ur.l. SRS, št. 23/1978, RS, št. 171/1991-I-ZUDE, 13/1994-ZN, 40/1994 Odl.US: U-I-3/93-17, 82/1994-ZN-B, 117/2000 Odl.US: U-I-330/97-28, 67/2001, 83/2001-OZ, 73/2004-ZN-C, 31/2013 Odl.US: U-I-212/10-15, 99/2013-ZSVarPre-C
2. Predpisi o dedovanju z uvodnimi pojasnili Karla Zupančiča, Šesta dopolnjena izdaja, Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1999
3. Dedno pravo, Karel Zupančič, Viktorija Žnidaršič Skubic, Tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja, Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 2009
4. Dedovanje, Zbirka predpisov z uvodnimi pojasnili, ki jih je napisal Karel Zupančič, Ljubljana: Uradni list SRS, 1988
5. Dedovanje z uvodnimi pojasnili Karla Zupančiča, Sedma, spremenjena in dopolnjena izdaja, Ljubljana: Uradni list republike Slovenije, 2002
6. Veliki komentar zakona o dedovanju s sodno prakso, Janez Šinkovec, Boštjan Tratar, Ljubljana: Primath, 2005
7. Dedovanje: procesna ureditev, Vesna Rijavec, Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1999
8. Sodba Vrhovnega sodišča Republike Slovenije: II Ips 8/2004
9. Odločba Višjega sodišča RS: VSL sodba II Cp 248/2013
10. Vloga notarja pri ugotavljanju sposobnosti testiranja, mag. Anita Dolinšek, Pravna praksa 2003, št. 30, str. 8/GV revije d.o.o., 4. 9. 2003